

Българите в Северното Причерноморие
изследвания и материали
том шести

**ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКИЯ ГОВОР В
С. ЧЕРВОНОАРМЕЙСКОЕ, ОДЕСКА ОБЛАСТ**

Зоя Барболова

Българското население, живеещо зад границите на страната, в пределите на други държави, в много отношения представлява интересен обект за изследване. Това особено се отнася за селищата с компактно население, които независимо от чуждото обкръжение, в продължение на десетки, дори стотици години, са успели да съхранят своя език, нрави, обичаи, вярвания, въз основа на които до днес се крепи тяхното народностно самосъзнание.

Несъмнено това, което веднага предизвиква внимание при среща с тях, е техният език. Изпъстрен с различни диалектни особености и с много лексикални заемки от обкръжаващата го езикова среда, в по-малка или по-голяма степен той се откроява на фона на съвременния български книжовен език.

Това се забелязва и в говора на с. Червоноармейское, известно още и под името Кубей. То се намира на около 18 км североизточно от гр. Болград, в днешните граници на Украйна. Основано е през 1809 г. (според други през 1906 г.) от българи, преселници от гр. Шумен, с. Лозево, Шуменско, и с. Косово, Провадийско, които са носители на два говора, отнасящи се към шуменския диалект. Заедно с тях, формиращи друга махала в рамките на същото село, се заселили и т. нар. гагаузи от с. Ени махале (Нова махала или Ново село), Сливенско, които освен на гагаузки, са били носители и на един от българските сливенски говори, отнасящи се към подбалканския диалект. Впоследствие шуменските говори се смесват, но така, че характерните особености както на единия, така и на другия се запазват, като по този начин се образува един говор с различни диалектни особености, които се използват успоредно.

Като цяло обаче той се различава съществено от българския говор на гагаузите, населяващи съседната махала.

Съдейки по данните, представени в "Атлас българских говоров в СССР"¹, въпреки многогодишното си съжителство, до 50-те години на ХХ в. в основни линии тези говори все още са били диференцирани. Днес обаче те са се смесили така, че говорът на жителите на с. Червоноармейское представлява една хомогенна смесица от успоредно функциониращи диалектни особености на българския език, някои от които откриваме и в изходните села Лозево, Косово и в Сливенско в България². Още от пръв поглед става ясно, че единна диалектна устойчивост тук липсва. Особен интерес предизвиква съвместното съжителство на няколко облика, съответстващи на една книжовна форма и характерни за различни по тип говори в българския език.

Това изследване се ограничава само в рамките на лексикалните особености на говора. Веднага трябва да се каже, че в това отношение като цяло говорът е сравнително единен. В течение на многогодишното си съвместно съществуване лексикалните различия, ако е имало такива, са изчезнали. Наличието на синоними се дължи предимно на заемки от съседни говори или от чуждите езици, в чието обкръжение съществува кубейският говор.

1. **Основният речников фонд** определено си остава български. Нещо повече, ако се абстрахираме от фонетичните особености, ще открием, че той до голяма степен съвпада с основния лексикален фон в съвременния книжовен български език. Обратно на предварителните очаквания, сравнително малко са тук архаизмите и диалектизмите, които рядко се откриват вече в българските диалекти в страната като: *вугъл* 'въглен', *улелинга* 'огън, запален на Тодоровден на двора', *убел* 'кладенец', *изур* 'извор', *харлец* 'права лопата', *гърмел*, *камен*, *ремен*, *чинка* 'стринка', *калина* 'обръщение към по-малката сестра на съпруга', *каинчо* 'брат на съпругата', *граш* 'помещение за овце', *въжак* 'овен, водач на стадо', *кулв* 'совалка', *стълп* 'чутура', *жерка* 'вятърна мелница', *митка* 'парцал за миене на съдове', *миунница* 'пашкул', *вџс'а* 'гъсеница', *штиче* 'птица', *рџмел*, *питлицы* 'илици', *синици* 'маниста', *круп* 'част на котел, за която се захваща дръжката', *аралник* 'вид камшик', *мекинџ* 'дребна плява', *уџнена питџ*, 'пита, печена в огнището', *бугувџца* 'обредна пита', *вапирин*, *лошувџнџ* 'самодива', *рџпџ* 'дере', *надпаци*, *сџдџ/сџд'а* 'само', *(не) рџчи*, местоименията *кутрџ*, *кутрџй*, *никутрџ*, *ката* и т. н.

В говора се срещат и редица думи с неясен засега произход, които не са регистрирани в българските диалекти в страната, напр.: *атал* 'свят, свещен', *атил* 'одеяло', *алис* 'точно, съвсем', *рули* 'шарка', *хубур* 'животното, което се е излюпило от яйце, което магьосница държи 40 дни под мишницата си', *пџлџ* 'черга', *марџа са* 'мажа се', *анатарнџ* // *анатърлџџа* 'вид дебела

домашна тъкан', *лџфти* 'пендари', *булџска* // *блоска* 'вид забрадка', *рџпџ* 'долчинка, дере' и др., които вероятно също се отнасят към автохтонните архаизми и диалектизми. Същевременно общобългарски думи като *козунџк*, *геврџк*, *шейна*, *совџлка*, по-новите названия за професии като *обуџџар*, *дърводџлец* (*дограмадџџя*), *шивџџ* и др. не са известни. Думата *колџ* се пази само в названието на едно от съзвездията – Кулџта.

Някои български думи обаче са променили значението си. Така напр.: *було* означава плат за рокля, която кръстницата подарява на булката, а в значение на *було* се използва *фџта*; *кал'чџне* 'вид сукнени терлици'; *зарџн* е 'утре'; *самодџва* – 'луда'; *убау* означава предимно 'добро'; с названието на обряда *буџанец* тук се назовава 'момичето, което изпълнява главната роля в този обред', *л'џто* е определение, означаващо 'много, страшно, извънредно (когато се ядоса някой)', а на книжовното значение на *люто* съответства *парлџво*; под влияние на руски *сил'но* придобива значение 'много' и т. н.

Прави впечатление, че в говора са съхранени и са в употреба почти всички диалектни синоними на глагола "говоря": *гџл'чи* // *гџлџа*, *каџвам*, *прикаџвам*, *дџмам*, *река*, *ортџвам*, *бџлџџем*. Най-голяма фреквентност има *гџл'ча*, а най-малка *ортџвам*, която е регистрирана в израза *ортџвам разговџр*. *Бџлџџем*, най-вероятно заемка от руски, има известна негативна стилистична окраска – 'бърборџ'.

Макар и малко на брой, тук се откриват и нови думи като *бигџнка* 'велосипед' и *стџнка* 'комплект от тесни, но високи шкафове, секция', които явно са късни формации на местна почва без чуждо влияние.

2. Още при първите изследвания обаче се забелязва изобилието от **чуждици**. Така веднага става ясно, че говорът на кубейци е бил подложен на масивна външноезикова интерференция от страна на заобикалящата го езикова среда, която също не е единна. За разлика от българските говори на диаспорите в другите страни, напр.: Унгария, Румъния³, които са повлияни само от един чужд език, в Бесарабия заобикалящата чуждоезикова среда не е единна, а е съставена от различни други езици (руски, украински, гагаузки, румънски и др.), всеки от които е оказвал свое въздействие. Намиращ се в сложната етнолингвистична среда, и кубейският говор е бил едновременно повлиян от няколко езика.

а) Като се има предвид, че до неотдавна Бесарабия бе в пределите на бившия Съветски съюз, където руският бе държавен език, а и сега остава основен език за общуване между различните етнически групи, живеещи в тази географска област, несъмнено в това отношение говорът на с. Червоноармейское е най-силно повлиян от **руския език**. В нормалната неподправена разговорна реч на всеки кубеец неизменно присъстват много руски думи, някои от които нямат български синоними. Сред тях, разбира се, преобладават

неологизмите, които означават понятия и реалии, които не са съществували през XIX в., като *плитя* 'печка', *каструл* 'а' 'тенджара', *барометро*, *кампрес*, *шдфбер*, *вадайом*, *калхос*, *палитика*, *влас*, *зайавление*, *тилиграма*, *шахта*, *булдзери*, *малакамёр*, *трактор*, *мутуциклъ*, *жатка* 'примитивен инструмент за жънене', *циклон*, *ал'умён* 'алуминий' и мн. др. от различни лексико-семантични групи.

Наред с неологизмите се употребяват и редица руски думи, назоваващи по-стари понятия и реалии, които напълно са изместили предполагаемата българска дума или някой неин синоним от другите български диалекти, напр.: *паворка* 'готвачка', *малад'дж*, *забр* 'ограда', *ш'олк* 'коприна, свила', *пил'онка* 'пелена'. Това е най-ярко изразено при наречията, които имат голяма честота на употреба: *тдже*, *фс'о* (в значение на 'край', 'това е'), *вдрук*, *абезател'но*, *туда-с'уда*, *инагда*, *право* 'дясно', *пр'амо*, *раз*, *недавно*, *заране*. Несъмнено по количество имената преобладават: *хаз'айин*, *хаз'айство*, *халад'ец* 'пача', *паворка* 'готвачка', *памидор*, *петрушкь* 'магданоз', *хлднак*, *сутка*, *кнопка* 'безопасна игра', *крйшка* 'капак', *крушка* 'чаша с дръжка', *касйнка* 'носна кърпичка', *халера*, *скарлатйна*, *дифтерит*; *сдрак*, *двацат пёрвайа* и т. н. Рядко някой си спомня думата *стопанство*, а също и *стопан*, но със значение на въображаем пазител на дома. Името *сёмочкь* 'слънчоглед' напълно е заместило старото поетично название *слънчува майка*, за което си спомнят само някои от по-старите жители на селото. Всички днес казват *плдшчата*, а *мегдан* и *урд* са преминали в пасивната лексика, както и *гребен*, която е заменена от *расчодка*. Никакви следи не са останали от старите славянски и в частност български названия на месеците, поради което повсеместно се използват русифицираните латински, които до известна степен са подчинени на местните фонетични особености: *йанвар*, *феврал*, *март*, *апрал*, *май*, *йун*, *йул*, *сент'абр'а*, *окт'абр'а*, *нойабр'а*, *декабр'а*. Неизменно присъстват в говора глаголи като *переживавам*, *кипитим*, *кднчиш*, *встанявливат*, *узнакдмват се*, *утстугавам*, *крас'аваме*, *крути се*, *парализдва се* и т. н., които се подчиняват на парадигмата на българските глаголи. А някои русизми, изпълнявайки ролята на синоними, се използват наред с българските съответствия, напр.: *ддчка* // *дъштер'а*, *радители* // *майкини ти* и *таткуви ти*, *рддственики* // *роднини*, *ш'ерст* // *вълна*, *дардга* // *улица* и *път*, *падушка* // *лганца*, *ранше* // *напреш* и *напрешка*, *уже* // *век'е* и *вече*, *дчен* // *мндго* и *мдого* и др. Тези русизми придават специфичен облик на говора и създават основното различие от българските диалекти в границите на България.

б) По-голямата част от посочените думи се откриват и в **украинския език**, с който българите също са в контакт. Някои от посочените по-горе

русизми вероятно са заети от украински, но е твърде трудно, може би и невъзможно, да се установи точно коя дума е украинска и коя руска заемка. Свидетелство за това, че украинският също е влиял върху местния български говор, са заемки като *чобатар* 'майстор обушар, който шие обувки', *карпётки* 'къси чорапки', *грибишдк* 'диадема със зъбци за придържане на косата', *малдшник* 'глинена или стъклена кана за вино', *сърники*, *спиват* 'пеят', *магарич* 'почерпка', *самагдн* 'купешка ракия', *лампач* 'кирпич', *бур'ак* 'цвекло', *скърба* 'голяма копа от сено, слама' и т. н.

в) Другата, по-голяма част от чуждиците в говора, са тюркските заемки, които обикновено приемаме, че са навлезли в българския чрез турски език. В дадената ситуация обаче трябва да се има предвид генетическата близост между турски и гагаузки и обстоятелството, че определяните в българския език като турцизми думи обикновено са характерни и за гагаузки. Но веднага прави впечатление, че наличието на тюркски лексикални единици в говора не е повече, отколкото в който и да е български диалект. Това се открива и при гагаузите, когато говорят на български. Нещо повече, в много от източните български говори, включително и шуменския, се откриват значително повече турски или изобщо тюркски заемки, отколкото в българския говор на с. Червоноармейское. Тук, общо взето, се срещат само такива тюркизми, които в голяма степен битуват в почти всички диалекти и бихме могли да ги наречем общобългарски, а някои от тях са навлезли трайно и в книжовната лексика. Това обстоятелство може да се обясни по два начина: 1) че знаейки добре български и гагаузки, жителите не са си позволявали да нарушават рязко границата между двата езика, и 2) че тези, да ги наречем общобългарски тюркски заемки, са остатък от предтурското тюркско присъствие в България. Сред тях по-впечатляващи са: *кумшййа*, *курбан*, *чуране*, *пармаци*, *маалà* / *малъ*, *нишан* // *лишан*, *масал* 'приказка', *кахър*, *к'уше*, *акъл*, *алтн*, *сббален*, *икиндййа*, *д'ус*, *чембёр*, *йамурлук*, *пешкйри*, *бохча* // *бошча*, *килим*, *чукундур*, *к'ут'ук*, *патлажан*, *аршйн*, *кавърмъ*, *катмичка*, *кабачка* 'тичвичка за готвене', *булгур*, *сувръ*, *бйрйнджук* 'свила', *панёр*, *синжйр*, *катран* '1) вид смола; 2) ад', *буклук*, *бойундрук*, *аръш*, *дингйл*, *четал*, *алка*, *йестък* (части на кола или каруца) и т. н. Но освен *настрадин* и *настрадинка* 'мъж, (съответно жена), който прави всичко наопаки', които определено са гагаузки заемки, за другите тюркски думи трудно би могло да се каже, чрез кой тюркски език са навлезли.

Не съмнено обаче гагаузки, а не турски са фамилените имена от тюркски произход. Както при гагаузите, така и при българите значително преобладават фамилените имена като *Арабаджй*, *Бажикан(а)*, *Бойуклй* // *Бююклй*, *Делй*, *Церменджй*, *Карà*, *Карачебан*, *Кидр*, *Кукуджй*, *Къса*, *Папас*, *Сакалъ*,

Сариџла, Узун, Чекал, Фучедж'и, които доказват влиянието и на гагаузки език.

Същевременно тюркски думи, получили широко разпространение в български език в страната, като *кондурджия* и *чизмар, дограмаджия, джамджия, долгер, боя, дере, чаршаф, басма* и др. под., в говора не се използват. Това дава основание да предположим, че тези думи и означените с тях десигнати са се появили след изследването на българите в Бесарабия, т. е. след началото на XIX в., и определено са сравнително късни турски заемки.

г) Известно е от историята, че известен период от време Бесарабия е била под румънска власт. По това време всички бесарабци са учили в румънски училища. Освен това, намирайки се недалече от молдовската граница, селото е поддържало връзки с молдованите. Тези обстоятелства са наложили и влиянието на **румънски език** върху местния български говор. То е изразено в заемки като *въркулица* 'вилица', *папшдй* 'царевича', *папшдйник* 'издигната на височина постройка от летви за царевича', *кърлига* 'овчарска тояга', *паралийа* 'шапка с периферия', *кептар* 'вид дреха, минтан', *малай* 'царевично брашно', *мамалига, фата* 'момиче', *наше* 'кръстница, кумица', *барес* 'вид забрадка', *гата* 'готова', *каморка* 'малка стая'; *струнга* 'място, където се доят овцете'; *пурфт'асам* 'каня' и др. Повечето от тях обаче също се откриват и в други български диалекти, намиращи се в днешните граници на страната, което доказва, че това влияние не е ново.

д) **Гръцките заемки**, които се откриват в говора, са стари, т. е. от преди преселването. Наред с християнската терминология се използват и такива като *даскал, темел, калесфам, сунур, аргат, ортуваме, калмукан* 'голяма макара за основата', *тръндафел, лиуса* 'родилка до 40-я ден' и т. н.

е) Чрез някои от езиците, оказали пряка интерференция върху местния говор, са навлезли не само неологизми, но и по-ранни заемки от други езици като френски, немски, еврейски или някой друг език, напр.: *каст'ор, кав'ор, кардон, капот, кадрела, генгер, паска* и пр., които не са регистрирани в други диалекти в границите на България.

Изучаването на лексиката на компактните маси българско население, намиращо се извън границите на страната, дава възможност преди всичко да обогатим познанията си върху историята на българския език изобщо и на лексиката в частност. Чрез тези изследвания може:

1) да се открият архаични български думи, които не са запазени в границите на страната;

2) да се установи приблизително времето на появата на думи, а чрез тях и на някои реалии и понятия, отнасящи се предимно към по-късни периоди;

3) да се разкрие наличието или отсъствието на една или друга чуждица в българския език по времето на масовото изселване на българи от страната, и най-вече да се осветли въпросът за т. нар. турцизми в български език;

4) да се разгледа устойчивостта на един език, развиващ се в обкръжението на чуждоезикова среда, и степента на нейната интерференция върху него и т. н.

Като цяло всичко това ще допринесе за развитието на българската етнолингвистика и изясняването на редица сложни въпроси, свързани с етнологията изобщо.

БЕЛЕЖКИ

¹ Под редакцията на Бернщейн, С. Б., Москва, 1958.

² Вж. Български диалектен атлас (БДА), т. II, БАН, С., 1966, където селата Лозево и Косово са представени съответно под № 1808 и № 1891. Тъй като според концепцията на БДА смесените села не са изследвани, сливенското село Ени махале, от което са се преселили гагаузите, също не е представено.

³ Вж. Стойков, Ст. Лексиката на банатския говор. С., 1968; Младенов, М. Сл. Българските говори в Румъния. С., 1993 и др.